

KOVÁCS OTTÓ

Egy Váci úti gyufagyár emlékei

A Magyar Közlekedési és Műszaki Múzeum Tanulmánytári – Kaposvár utcai – épületébe látogató az első emelet folyosóján, a tudós portrék és technikatörténeti illusztrációk között egy első látásra is impozáns tárgyat, gyufafejeből összeállított képet tekinthet meg, Az üvegezett szekrénykében elhelyezett képen, a gyufaszálak különböző színű gyufafejei egy 19. század közepén (1857–1862) épült gyárat és annak udvarán elhelyezkedő, a gyufagyártáshoz tartozó épületeket ábrázolnak. A képet körbefogó díszes keretben, a gyárudvar ábrázolása felett „ZarzetzkyJózs(ef).kir(ályi).szab(adalmú).Gyúszer gyára Pesten” (kiegészítés tőlem) felirat olvasható.¹

A gyár névadója, Zarzetzky József 1837-től gyártott – még szerényebb műhelykeretek között – gyufát és gyújtószerkeket.² 1843-tól már valódi, a gyártás folyamatait osztályokra bontó gyárat üzemeltetett, és ennek jövedelméből építtette meg a Váci úton legnagyobb gyufagyárát. 1863-ban népszerűsítő írás jelent meg a kapuit nemrégiben megnyitó gyáregységről a Vasárnapi Újság³ hasábjain. A gyártulajdonos pedig helyet kapott a híres

¹ A műtárgy leltári száma 83.183.1

² Zarzetzky József gyufagyár alapításairól Szakács Margit tollából jelent meg igen részletes ismertetés, ami témájából eredően, a gyufa kép felépítését és állapotát kisebb terjedelemben tárgyalja. Dolgozatomnak Zarzetzky Józsefre és gyáraitra vonatkozó legtöbb adatát ebből a munkából merítettem, ezért külön csak az egyéb forrásból származó információkat tüntetem fel. *Szakács Margit: Zarzetzky József pesti gyufagyárjai* In: *Folia Archeologica* XII. Bp. 1960.

Z. G. - Zombory Gusztáv: A Zarzetzky – féle gyufagyár Pesten. In: *Vasárnapi Újság.* 1863. 40. szám. A szignót Lósy –Schmidt Ede oldja fel: lásd a 10. jegyzetet.

magyar iparosok munkásságát és életrajzát tartalmazó 1864. évre készült „Hajnal naptár”-ban. A lengyelországi születésű, szerény anyagi környezetből induló Zarzetzky József önerőből vált a hazai gyufaipar egyik alapítójává. Kiemelkedő gyáriparosi tevékenysége ismertté tette nevét a hazai és az Osztrák–Magyar monarchiabeli gyufaipart tárgyaló munkákban. Zarzetzky Pest város közgyűlésében, és az Első Magyar Iparbank vezetőségében egyaránt aktívan ténykedett. Gyárainak tárgyi emlékeit azoknak készítési módja és ábrázolásának témája okán a gyufaipari különlegességek között tartják számon.⁴

A Váci úti Zarzetzky gyufagyár építése idején érte el Magyarország a polgárosodásnak azt a szintjét, amikor megteremtődtek a modern tőkés átalakulás és a gyáripar létrehozásának feltételei. Hamarosan megkezdődtek az ország fővárosában az elsősorban gépipart célzó gyáralapítások, amelyek jelentős részét a Váci úton építették meg, így az a magyar gépipar főutcájaként vált ismertté.⁵

A gépgyárakat megelőzve, 1857 és 1862 között épült fel Zarzetzky József második gyufagyára – az első inkább manufakturális jellegű üzemét 1837-ben, első gyárát 1843-ban a 3 Bárány 879.sz alatt alapította, ami megközelítőleg a mai Podmaniczky utca és Szent István körút találkozásánál állt. Magyarországon Zarzetzky József közszükségleti tömegcikkeket előállító

⁴ A kép készítésének technikája a gyufaképek készítésénél ritkábban alkalmazott. Bozóky Sándor úr, gyufaipari gyártmánygyűjtő és szakértő szíves szóbeli közlése.

⁵ A Váci út gyáriparának részletes tárgyalásához lásd: *Bencze Géza: Váci út, a magyar gépipar főutcája.* Bp. 2006

gyáralapításai a szabadságharc bukása után olyan kapitalista vállalattá, gyárszervezetté integrálódtak, ami a reformkori gyáralapítások között egyedülállóan a szabad versenyek kapitalizmus 1873. évi megrázkódtatásáig versenyképes tudott maradni.⁶ A gyárszervezet legnagyobb egysége, a váci úti Zarzetzky gyufagyár egyedülálló azért is, mert róla egykorú és hiteles tárgyi emlékek maradtak fent az utókorra, a gyárat és egy stilizált magyar címet ábrázoló színes gyufakép formájában. Az így megörökített komplexum (fafeldolgozó, gyufamártó, szárító és iroda épületek) legjelentősebb korai gyufagyáraink közé tartozik. Alapítása, versenyképessége és tárgyi emlékei kapcsán is a magyar ipartörténet legjelentősebb üzemei között foglal helyet.

A gyufagyár alapítója és névadója, Zarzetzky (ejtsd: „Zazsetcki”) József 1805-ben született Varsóban. A név jelentése – folyón túli, folyó mögötti – kismemesi származásra utal⁷, aki valószínűleg a ritka és ezért jövedelmezőbb foglalkozás reményében ifjúkorában zongorakészítő asztalosnak tanult.⁸ Az ifjú Zarzetzky mesterségének gyakorlati ismereteit az osztrák tartományok ipari üzemeiben sajátította el. Bécsben megismerte a gyufakészítés elméleti alapjait, és gyártásával is először itt, Ausztriában próbálkozott meg. A helyi ipar erős versenyével szemben alulmaradt, ezért Magyarországon próbált szerencsét. Az 1830-as évek közepén, Pesten telepedett le, és kezdte el szerény keretek között – akkor még engedélyt nem

⁶ A gyárszervezethez tartoztak 1863-ig a 3 Bárány, a Szerecsen, és a váci úti építkezés alatt átmenetileg a Szövetség utcában üzemelő gyáregységek.

⁷Sutarski Kondrádnak, az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat elnökének szíves szóbeli közlése.

⁸ A hazai 19. századi kismemesek ugyancsak „úrjobb” foglalkozást – csizmadia, szűrszabó – választottak.

igénylő – gyufagyártó tevékenységét. 1837 márciusától Patisz Károly városkapitány előírta, hogy a gyufát gyártóknak a gyártáshoz szükséges tudásukat hitelt érdemlő bizonyítvánnyal kell tanúsítani. Zarzetzky vizsgált, és a bizonyítványt 1837. július 21-én kapta meg, Schuster János kémia professzor (1777–1838) hitelesítésével. Az engedély birtokában igen korán bekapcsolódott a szárnyait bontogató – Zucker Lázár, Römer István, Irinyi János – munkásságával fejlődő hazai gyufaiparba és annak egyik alapítójává vált.⁹

Zarzetzky engedélye lehetővé tette az ekkoriban használt gyufatípusok, a mártó, a dörzsgyufa és a foszforos gyufa gyártását. Az első kettő lényegében kálium-kloráttal borított fapálcika volt, amelyet kénsavba mártva illetve dörzspapírhoz dörzsölve gyűjtöttak meg – Magyarországon 1826-tól, illetve 1827-től ismertek. ¹⁰A foszforos gyufa a fehér és a sárga foszfor gyúlékonyságát használta fel, hazánkban az 1830-as évek végétől, az 1840-es évek elejétől gyártották. Zarzetzky 1837-től a mártó- és a dörzsgyufát gyártotta, a foszforos gyufa készítését csak az 1850-es években kezdte meg.¹¹

Magánéletében is változás történt, 1840-ben feleségül vette Bobula Idát és hamarosan két fiúgyermek – István és József – apja lett. A termelést

⁹ Mint a hazai faipart történetéből ismert, az első pesti gyufagyár Zucker Lázár vezetésével 1834-ben kezdte meg működését, két évvel később az Irinyi János találmányát megvásárló Römer István alapított gyárat, 1839-ben pedig a zajtalan foszforos gyufa kikísérletezője, Irinyi János kezdett gyufagyártó vállalkozásba.

¹⁰ A 19. század gyufagyártási technológiájáról lásd: *Lósy-Schmidt Ede*: A foszforos gyújtók – Römer István és Irinyi János szerepe e gyújtók tökéletesítésében. In: A Magyar Mérnök és Építészegylet Közlönye. 1935.

¹¹ A vörös foszfor 1851-ben jelent meg a Londoni Világkiállításon.

bővítendő, 1843-ban apósa, Bobula György segítségével megalapította első, az addigi termelési kereteken túlmutató gyárát a 3 Bárány utcában, a 879. szám alatt. Az épület a mai Podmaniczky utca Szent István körúthoz közel fekvő helyén állt, 20 szobából és 12 konyhát foglalt magában. Ezt jelentős befektetéssel gyárrá alakították át. A költségek nagyságát mutatja, hogy míg az épület 2000 forintba került, az átalakítás és berendezés költségei 11.000 forintot tettek ki. A gyárban 1844-ben 60, 1846-ban már 186 munkás dolgozott.¹² A gyújtószálak, dobozok, ládák készítése és a gyufaszálak gyújtóanyaggal való bevonása már osztályokra tagolt munkatermekben történt. Az eredetileg lakóháznak készült épület munkaszobáinak további bővítése nem volt megoldható, így egy-egy helyiségben 8–9 munkás zsúfolódott össze. A gyufagyártás jól jövedelmezett, az 1844–45. évi bevétel a 130.000 forintot is meghaladta. Zarzetzky 1844-ben még 60 fővel indította meg a gyufagyártást, 1846-ban már 186 dolgozót – közöttük sok lengyel származásút – alkalmazott. Ennek köszönhetően számos lengyel-magyar házasságot kötöttek, az utódok mindkét nyelvet beszélték, és szabadon dönthettek asszimilálódásukról, vagy identitásuk megőrzéséről.¹³ Zarzetzky 1845-ben pesti polgárjogot nyert, egy évre rá elnyerte a szabadalmat, hogy gyártermésein a császári és királyi sást feltüntethesse, valamint a császári és királyi szabadalmazott gyújtószer gyár nevet használhassa.

1846-ban egy tűzeset kapcsán vizsgálatot rendeltek el a gyufagyárak biztonságát illetően és összeírásra került a Pesten üzemelő 12 gyufagyár,

¹² *Rónai Bori*: Pillanatképek Terézváros Ipartörténetéből. In: Terézváros. 2005.június

¹³ *Sz.V.* – Lengyel-magyar szerelmek. In: XIII. kerületi Hírnök. 2009. május 2.

amelyekből tűzbiztonsági hiányosságok miatt három bezárásra került. Tűzrendészeti szabálytalansággal indokolták Zucker Lázár és Irinyi János engedélyének bevonását is. Irinyi új gyufagyár alapítási szándékát a helyi hatóságok – a városi tanács és a városkapitány, Patiszt Károly – megakadályozták, és erős a gyanú, hogy ebben a versenytárs Zarzetzky is tevékenyen közreműködhetett.¹⁴

Zarzetzky a szabadságharc leverését követő időkben is kamatoztatni tudta tehetségét, az 1853-ban készült kamarai jelentés szerint a fővárosi gyufagyárak között a munkáslétszámot tekintve Schuller Ferenc 200 főt foglalkoztató gyufaüzeme után következett, 150 fős munkás létszámmal. Ekkor már a fehér foszforos gyufát is gyártotta, ami általánosan csak az 1861-es években terjedt el. 1857-ben megvásárolta a Váci út 117. szám alatti 4500 négyszögöl nagyságú építési telket – ez nagyjából a mai Dagály utca környékén volt¹⁵ – és ezen a helyen építette fel legnagyobb gyufagyárát. Az építkezés idején, 1858-ban a Szövetség utca 22. szám alatt, talán a 3 Bárány utcai gyár tehermentesítésére is, gyufagyártó üzemet, más néven fiók-gyárat létesített. 1862-ben termékeivel szerepelt a Londoni Világkiállításon. Itt a 233 magyar kiállító termékei az Osztrák Birodalomnak jutott kiállító terület egyharmadán kerültek bemutatásra.¹⁶ Ebben az évben hazai iparfejlesztő tevékenységéért érdemkereszttel jutalmazták, és bekerült

¹⁴ Rayman János: A pécsi gyufagyártás története In: Iparosok és bányászok a Mecsekalján – Gazdaságtörténeti tanulmányok, Pécs – Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara 2008

¹⁵ Más forrás szerint a gyár az Árpád-híd felüljárójának helyén állt, lásd. *Róbert Péter*: Zarzetzky József gyufagyára. In: XIII. kerületi hírnök. 2008. május 13.

¹⁶ *Vasárnapi Újság*. 1861. 45. szám. A szerző nincs feltüntetve.

a Hajnal naptárba is. A kötetben megjelent metszet – Marastoni József munkája – érdekes módon még egy fiatalabbkori arcképe, ezért feltételezhető, hogy az ismertebb, a gyárost már az érdemkereszt tulajdonosaként ábrázoló portré még nem készült el. Az itt olvasható életrajz vitára ad okot, mert azt írják, hogy a naptár kiadása idején a gyufaipari vállalkozás termelési részét fiai irányították, a Szerecsen utcai raktárakat és az egész kereskedelmi üzletet Bubala (Bobula) György, az unoka vezette.¹⁷ Minden bizonnyal arról van szó, hogy a Zarzetzky-fiúk az apa jogosítványával töltötték be üzemvezetői tisztségeket – Zarzetzky István szakavatott gépésszé, ifj. Zarzetzky József jeles vegyésszé vált. Bubala (Bobula) György, amennyiben Zarzetzky unokájáról van szó – igen fiatal lehetett, hiszen az 1860-as évek elején Zarzetzky fiai is csak 20 év körüliek voltak. Az unoka bizonyosan nem vehetett részt a gyufagyár irányításában, Bubala-Bobula György Zarzetzky feleségének, Bobula Idának lehetett – a feladat fontosságát tekintve – közelebbi rokona.

Zarzetzky gyárainak sikerét mutatja, hogy az 1860-as években Pest város igen nagy összeggel adózó polgárai közé tartozott, és a legnagyobb adófizetők jogán a városi közgyűlés virilista képviselőinek sorába léphetett, amelyet az 1873. évi városegyesítés utáni választásokig töltött be. A városi közgyűlésben végzett munkájával egy időben az Első Magyar Iparbank vezetőségének is tagja volt.

¹⁷ Sarkady István: Zarzetzky József. In: Hajnal arcképekkel és életrajzokkal díszített naptár az 1864.évre. Szerk. Sarkady István. Pest. 1863.

Az 1867. évi Párizsi Világkiállításon a hazai gyufaipart Zarzetzky József gyufagyára képviselte. Azt elősegítendő, hogy a gyufagyár a kiegyezés után kezdődő szabad versenyben is az élmezőnyben maradjon, a termelés bővítésére és ezzel újabb piacok szerzésére volt szükség, ennek lehetőségét a tőkekoncentráció biztosíthatta. A gyár 1868 júliusában Zarzetzky-gyár Részvénytársaság néven szerveződött újjá. Az 1870-ben készült részvénytársasági összeírás szerint a vállalat 600.000 forint tőkével rendelkezett, amelyből 250.000 forintot részvénytársasági papírokba fektetett.¹⁸ Megközelítőleg ebben az időben már fizetési nehézségek is felléptek, és a dolgozók létszáma 300 főre csökkent.

A Zarzetzky – féle gyufaipari vállalkozás több mint 30 éven át működött. Néhány évnyi rövid fellendülés után, az 1872–1873. évi gazdasági, túltermelési válság miatt a részvénytársaság 1872 végén feloszlatta önmagát. Zarzetzky rövid ideig kőolaj és faáru fuvarozással foglalkozott, a Váci úti gyárat telephelynek használta és kisebb építkezéseket végeztetett. 1878-ban elhunyt felesége, róla 1880-ból van híradásunk. Ekkor kérelmet nyújtott be 12 gyufa-szárító helyiség építésére, de a terv nem valósult meg. A Váci utca 117. szám alatti telket eladták és 1911-ben Hirmann Ferenc itt nyitotta meg Fémöntöde és Fémárugyárát. Az Iparos Újság egy évtizedekkel később írott cikke szerint¹⁹ az egykori gyufagyár helyén a Láng Gépgyár áll – ez a gépgyár azonban a Váci út 152–158. szám alatt épült felt. Zarzetzky József fia még apja életében folytatta a családi vállalkozást, és a Bárány utcai első gyárhoz

¹⁸ Name der Gesellschaft Zarzetzky'sche Zündwaaren-Fabriks-Actien ...
www.eco.wakayama-u.ac.jp/~ykawabat/.../1870255-256ZZFAG.pdf

¹⁹ *Iparos Újság*. 1929. 1.29. A szerző feltüntetésével.

közel, a Gyár utca 29. szám alatt üzemeltetett gyufagyárat ifj. Zarzetzky József és Társa néven. A gyár raktára a Szerecsen utca 6. szám alatt volt – 1877-ben szüntette be működését, azonban a gyufagyárak sorából hivatalosan csak 1933-ban törölték.

Zarzetzky József második gyufagyára a Váci úti 117. szám alatt 6 év munkával, 1862-ben épült fel. Nem sokkal később, 1863 elején a már említett Vasárnapi Újság²⁰ című közkezdvelt folyóiratban a gyárat népszerűsítő/ismertető, a gyár működésének mintegy keresztmetszetét adó írás jelent meg, amelyet a gyár épületegyüttesét ábrázoló metszet illusztrált.

A hetilap szerint a 4500 négyszögöl nagyságú telken felépített gyárban naponta 13 millió szál gyufa készült, de ezek mellett, gyufaskatulyák, dobozok, ládák készítésével, valamint fénymáz, viasz, mécses és gyújtókő előállításával is foglalkoztak. Az árucikkek előállításához a gyár évenként 300.000 font (egy magyar vagy bécsi font 0,5606 kilogramm) ként, 200.000 font gumiarábikumot, 20.000 font gyantát, ugyanennyi miniumot, 30.000 szál deszkát használtak fel. Az író a gyár dolgozóinak létszámát 1000-en felülre teszi. Az áruforgalmazás nagy távolságokra is kiterjedt: „Gyártmányait messze vidékekre elküldi, mert nemcsak Magyar és Erdélyországokban, Galicziában és az osztrák tartományokban, hanem a távol külföldre is nagyszerű kereskedést folytat, s azon kedvező helyzetben van, hogy a legterjedtebb megrendeléseknek is mindig gyorsan és pontosan eleget tehet.”. A gyár a tömegtermelés igényének megfelelően kizárólag

²⁰ Lásd a 3. jegyzetet.

gőzgépekkel dolgozik, és betegsegélyezési pénztárt is működtet. A látogató megtekintette azt a dicsérő oklevelet is amelyet Zarzetzky az 1862. Londonban rendezett világkiállításon, gyártmányainak elismeréseképpen kapott. Az utolsó mondat az érdeklődőket gyárlátogatásra invitálja: „ A ki látni akarja, miképen készül a gyufa, mily gyorsasággal válik egy fenyőhasáb ezer meg ezer gyufává ; az nem fogja megbánni , ha adandó alkalommal egy félórát töltött e gyár érdekes műhelyeiben „

Egy 1864. július 2-án írott, a gyár munkakörülményeit vizsgáló jegyzőkönyv 700, egy 1865. január 11-én rögzített 800 dolgozót említ. A már említett az ifj. Zarzetzky József nevét viselő átmeneti jellegű működésű üzemben 45 főt foglalkoztattak. Így a munkáslétszám inkább megközelítette mintsem meghaladta az 1000 főt. A termelés nagyságáról nem rendelkezünk biztos adatokkal, de bizonyosan jelentős mennyiségű árut állított elő. A Váci utcai gyár mellett a fővárosban – a 3 Bárány utcában és a Szerecsen utca 6. sz. alatt – és vidéken is voltak raktárai, sőt a kissé pontatlan Hajnal naptár kettő Szerecsen utcai raktárt említ, így Zombory Gusztáv adatai a pontos számoktól bizonyára kevéssé térhetnek el.

A gyufagyárak – és elsősorban a gyufamártó részleg – bárhol is működtek, az ipari üzemek legegészségtelenebbjei voltak. A munkaviszonyokra, mint minden a korszakban üzemelő gyufagyárban, általánosságban jellemző volt a gyufafej alapanyagát képező fehér foszfor gőzének folyamatos belélegzése. A dolgozók rossz munkaegészségügyi helyzetét súlyosbította a tény, hogy hazánkban a fehér foszforos gyufa gyártását csak 1912-ben tiltották meg. Nem egyedülálló jelenség tehát, hogy Zarzetzky József gyufaüzemei sem

voltak hiányosság nélküliek. A nem megfelelő munkakörülmények és sorozatos megbetegedések miatt 1858-ban a Szövetség utcai részleg pénzbírságot fizetett és felhagyott működésével, 1863-ban a 3 Bárány utcai telep jutott hasonló sorsra. Ez utóbbi gyárban készült hiányosságok leírása az első dokumentum a vegyipari munkások egészségügyi helyzetéről.²¹

A gyermekmunka nem szabályszerű alkalmazás ugyancsak nem volt ritkaság. A 3 Bárány utcai telepen Zarzetzky is külön bírságot fizetett a nem megfelelő korú – 10 év alatti – gyermekek foglalkoztatásáért. A munkások bérezése – férfiak egy napra 1,5 forintot, a nők 1 forintot, a gyermekek 60 krajcár fizetést kaptak – megfelelt a többi pesti gyufagyárban fizetett béreknek. Zarzetzky már igen korán megpróbálta a munkaegészségügyi hiányosságokat pótolni, és a 3 Bárány utcai gyárban 1846-tól intézkedtek a beteg munkások orvoslásáról.

Zarzetzky a Váci utcában új, korszerű épületet emeltetett, ahol a gyufaszálakhoz szükséges fa feldolgozásától a készáru csomagolásig tartó munkafolyamatok osztályokra osztott, világos és jól szellőző munkatermekben zajlottak. A szociális helyzet javítására 1863-ban a gyárban betegsegélyező és nyugdíjpénztár létesült. A Hajnal naptár szerint a beteg vagy munkaképtelen dolgozók ebből a pénztárból „gyógyíttatnak és nyugdíjaztatnak”. A betegszabadság ideje alatt a pénztár a dolgozó fizetésének felét, elhalálozás esetén a temetés költségeinek felét fizette. A betegsegélyező és nyugdíjpénztár ekkor még kizárólag a munkaadók

²¹ *Móra László Próder István: A magyar kémia és vegyipar kronológiája 1800 – 1944. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Internetes elérés: vmek.niif.hu/04900/04955/04955.pdf*

kezelésében volt, és ez a munkásokkal, akik az általuk befizetett pénz megfelelő felhasználását illetően meglehetősen bizalmatlanok voltak, folyamatos súrlódásokhoz vezetett. Ennek ellenére a helyzet csak 1872 végére vált annyira feszültté, hogy a dolgozók sztrájkjal gyakoroltak nyomást a munkaadóra, és elérték, hogy a betegsegélyezési alap kezelésébe munkásokat is bevontak.

1867–1910 között, az Osztrák–Magyar Monarchia gyufagyártásának első nagy fejlődési szakaszában 22 hazai és külföldi érdekeltségű gyufagyár működött az országban. Zaretzky társadalmi-gazdasági helyzetbeli pozícióját jelentette, hogy az 1867. évi Párizsban megrendezendő világkiállításon a magyar gyufaipart gyufagyára képviselhette. Az egyben kitüntetést jelentő megbízatást iparcikkeinek bemutatásával kívánta színesíteni, a gyufagyárról készült képpel.

Az 1867. április 1. és november 3. között fennálló kiállítás a Mars-mezőn, 68,7 hektár nagyságú kiállító területen épült fel, ahol 41 ország 52 ezer kiállítója mutatta be termékeit. A III. Napóleon császár által ünnepélyesen megnyitott Párizsi Világkiállításra – amit akkoriban Világtárlatnak neveztek – a világ fejlett országaiból érkező 11 millió, de más becslések szerint 15 millió érdeklődő látogatott el.²² A kiállítás osztrák részlegének tárgyai egy archeológiai, egy a kortárs fegyvertechnikai tárgyakat bemutató alosztályra, 10 fő szakcsoportra, a szakcsoportokon belül összesen 95 alcsoportra, részlegre tagolódtak. Az V. szakcsoport mutatta be az ásványok és egyéb

²² Weltausstellung 1867. <http://www.expo2000.de/expo2000/geschichte>

ipari nyersanyagok feldolgozását. Ide sorolták be Zarzetzky gyufagyárát is. A szakcsoport a 40–46 alcsoportokra tagolódott (bányászat, kohászat, élelmiszeripar, bőrfeldolgozás, stb.), a gyufagyár a 44. a kémiai és gyógyszerészeti termékeket szemléltető részlegben állította ki termékeit.²³

A gyufakép nagysága 69x89 centiméter, és szépen megmunkált, 5 centiméter hosszú hengeres testű gyufaszálakból készült, amelyeknek fejeit különféle színű festékekbe mártották. A felhasznált gyufaszálak a régi és az új technika hatására készültek. A színezett gyufakészítés már 1854-től ismert. A gyufafejek a mérgezés elkerülése céljából foszfort nem tartalmaztak a színtartás végett a fejeket fémlakkal vonták be. A szépen megmunkált, hengeres formájú gyufaszálak ellenben már a jövő gyártmányait mutatják be, mert az ilyen típusú gyufák gyártása csak az 1870-es években terjedt el. Azelőtt a durvább hasítású fapálcikákra gyártott gyufák voltak gyakori használatban.

A képet alkotó színes gyufafejek átmérője 1,3 milliméter, így a kép felülete 6141 négyzetcentiméter, ezen megközelítőleg 400.000 db gyufaszál alkotja a gyárkomplexumot és a köréje épített díszes képkeretet.

A tényleges gyárkomplexumot – az üzemekben ugyanis nem csupán a tényleges gyufagyártás az úgynevezett gyufamártás, ezen felül egyéb, a későbbiekben említett gyufa és gyújtószer készítéssel összefonódó munkálatok is folytak – és a gyárudvart ábrázoló terület 49x69 centiméter

²³ Internationale Ausstellung zur Paris – Katalog der Österreichischen Abteilung. Wien. Évszám nélkül.

nagyságú. A teljes kép a keret egész 6,5 centiméter mélységét kitölti. Feltételezhető, hogy a szálak egy falemezre és/vagy hálós szerkezetre vannak rögzítve, és az alapjául szolgáló lappal együtt szerelték be a képtartó szekrénybe. Az ajtó és képkeret közé téglavörös színű bársony tapétaborítást helyeztek, melynek belső peremét aranyozott sávok díszítik.

Az ábrázoláshoz a mintát a Vasárnapi Újság című folyóirat 1863. évi 40. számában megjelent metszet adta, természetesen a technikából adódó minimális változtatásokkal. A keret felső és alsó részén magyar és német nyelvű felirat olvasható: „Zarzetzky Józs.kir.szab.Gyuszer-gyára Pesten”, illetve „K.K. Priv.Zündwaren Fabrik des Joseph Zarzetzky in Pest”. A kép felső sorában a sorok között koronás magyar címer, a kép baloldalára Merkúrt, ebben a szerepében, mint a kereskedelem ókori istenét, jobb oldalára Pannóniát – Magyarországot – szimbolizáló, oszlopos emelvényen álló emberalakot állították.

A gyárudvaron, közepén, kettő darab egyszintes 23–23 ablakos épület áll, amelyeket füstölő gyárkémény választ el egymástól. Itt találhatóak az osztályokra tagolódó munkatermek, ahol a munkafázisokat (gyufamártás, színezés, csomagolás) végzik. Az utcafronthoz közelebb eső épület a központi gyáregység, a gőzmeghajtású fűrész, és gyalugépek üzemelésének helye. A kéményen túli hosszú építmény valószínűleg a szárítóhelyiség. Erre utalnak az előtte hosszú sorban egymásra rakott fahasábok. A hasábokkal szemközt, a másik oldalon raktárépületek láthatóak. A gyárudvar utcai frontra néző jobbra eső részén irodaépületek és rendezett kert terjeszkedik, míg a

baloldali részt a gyufagyártáshoz kapcsolódó egyéb termékek gyártására szolgáló részlegek foglalják el.

Az elkészült képnek fenyőfából készült, üvegezett ajtajú szekrényt építettek, és a gyufaképet ábrázoló első – még az 1867. évi Párizsi Világkiállításon készült – felvétel a gyárábrázolást ebben az üvegezett szekrénykében mutatja egyéb, a Zarzetzky gyárból származó gyufaipari árucikkek között. A világkiállításra a cég képviselőjében nem Zarzetzky, hanem üzlettársa, egyúttal a Váci utcai gyár igazgatója, Mervay Albert utazott ki. A már említett felvételen is ő látható, magyaros öltözetben.²⁴

A kép sikerén felbuzdulva hasonló és szintén nagy műgonddal készült gyufaképekkel a későbbi világkiállításokon az ország különböző gyufaipari vállalatai is szerepeltek – mint Leitner és Grünwald budapesti vagy Neubauer Károly győri gyufagyárosok az 1873. évi Bécsi Világkiállításon –, ezek a képek többnyire a fővárost és egyéb hazai nevezetességeket ábrázoltak, és elsősorban eladásra készültek.

Az 1867. évi Párizsi Világkiállításról, jelenleg ismeretlen alkalomból, az Iparos Újság 1929. január 29. száma is megemlékezik. A cikk szerint a kép tulajdonosa ekkor Mervay Albert egyik fia volt, majd családi örökségként került néhai Lackovics Jánosnéhoz, Zarzetzky József leszármazottjához. 1957-ben tőle vásárolta meg a Művelődési Minisztérium Műszaki Emlékeket

²⁴ *Iparos Újság*. 1929.1.29

Nyilvántartó és Gyűjtő Csoportja, a mai Országos Műszaki és Közlekedési Múzeum elődje.

Az örökös és családja az 1920-as évek elején költözött jelenlegi lakóhelyükre. A néhai tulajdonos lánya úgy emlékezik, hogy a kép mindig a falra volt rögzítve, e célból a képtartó szekrény aljára és tetejére utólagosan fémkapcsokat szereltek. Ezek a rögzítést szolgálták, tehát legalább 60 évesek, de akár 80 évesek is lehetnek.²⁵ A szekrény három részből – hátlap, keret és kinyitható üvegezett ajtó – áll. Mindhárom rész sötétbarnára van festve. A keret 99x79x6,5 centimeter, az üvegezett ajtó 99x79x4 centiméter nagyságú. Az ajtó jobbról balra nyílik, üvege még az eredeti hengerelt táblaüveg, a kerethez rögzítő zsanér későbbi munka. Az üvegezett ajtó peremét eredetileg 15 gipszminta díszítette, ezekből mostanra csupán 4 teljes és 1 töredékes maradt. Az ajtót a jobb illeszkedést és zárhatóságot segítő kettő 2 – eredeti – fém kapoccsal lehet rögzíteni. A hátlap 99x78x2 centiméter, a kerethez eredetileg fából készült szegekkel rögzítették, a szegek száradása és törése miatt azonban szükséges volt – utólagosan – fémcsavarokkal megerősíteni.

Az elmúlt másfélszáz év nyomai a gyufaképen és szekrénykéjén is nyomott hagytak. Mivel a kép sokáig függő helyzetben volt, a tartószövetre és a gyufaszálak közötti ragasztóanyagra nagy feszítő/húzó erő hatott. A szövet és a ragasztó előregedett és nem tartotta a gyufakép súlyát, ezért az a kép alsó harmada környékén szintben elcsúszott és kettévált. A sérülés

²⁵ Lackovics Zsuzsannának, a néhai tulajdonos lányának szíves szóbeli közlése

bekövetkeztének pontos idejét nem ismerjük, azonban az 1960-ban Szakács Margit tollából megjelent, Zarzetyk József gyufagyárairól írott tanulmányhoz mellékelt felvétel a gyufaképet – talán az üvegezett szekrényből kiemelve, de azt mindenesetre nem ábrázolva – azonban már kettévált állapotában mutatja. A már említett, az üvegezett ajtó peremét díszítő gipszminták leváltak és elkallódtak, mára az egykori 15 mintából 4 teljes és 1 töredékes maradt. Elsődleges restaurátori feladatot igényel az elvált képrészek egy szintbe állítása és a hiányzó keretdíszítés pótlása. A műtárgy elkészítése óta még nem volt darabokra szedve, ezért rejtett hibák is jelentkezhetnek. A restaurátori munka a kép szétszerelését, és tisztítását, az esetlegesen hiányzó gyufaszálak pótlását, színezését, lakkozását valamint ragasztását igényli. A feladatok elvégzése után kerülhet sor az újbóli rögzítésre, megerősítésre, a kép részeinek konzerválására és összeszerelésére.²⁶

A Magyar Közlekedési és Műszaki Múzeum Tárgyi Történeti gyűjteményéhez tartozik a gyufakép testvérdarabja, a gyár emlékét őrző gyufaszálakból megépített címerkép.²⁷ Az 1867-ben készült és gyufaszálakból összeállítva Magyarország koronás kiscímerét a technikából adódóan stilizáltan ábrázoló alkotás valószínűleg reklám célra készült. A címer rögzített, üveglappal ellátott fakeretben áll, melynek nagysága 29x37x7 centiméter. A tárgy keretből való kiemelése nélkül is megállapítható, hogy korábban ismertetett kortársánál jobb állapotban maradt fent. A magyar címert ábrázoló kép

²⁶ A műtárgy állapotának vizsgálatában és leírásában Ziegeler Gábor a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum restaurátora volt segítségemre.

²⁷ A műtárgy leltári száma: 83.104.1

felülete mintegy 1000 négyzetcentiméter, megközelítőleg 70.000 gyufaszáלבól készült. A kép alkotóelemei a gyárábrázoláshoz is felhasznált 5 centiméter hosszú hengeres testű, színes, festékkal borított, de foszfort nem tartalmazó, lakkozott fejű gyufaszálak. A technika és a gyufák rögzítése valószínűleg a gyárábrázoláséval azonos. A fehér alapon elhelyezett piros-fehér sávos és kettőskereszttel ellátott címerképet zöld színű levelek fonják körbe. A címer oldalain piros betűkből álló felirat: Zarzetzky – József, a címer alatt sötétebb háttérben – Pesten olvasható. A tárgy jelenleg kiállításban szerepel, ezért olyan igényű vizsgálata, mint a gyárábrázolás esetében, jelenleg nem volt lehetséges. Külső sérülés nélküli fennmaradása valószínűleg kisebb méretének, súlyának -- és a jobb tárolásnak – köszönhető. A gyufacímer 1983-ban került gyűjteményünkbe.²⁸ Jelenleg Nagycenken tekinthető meg, a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum 1984-ben nyitott és 2000-ben felújított - A magyar ipar Széchenyitől a 20. századig című állandó kiállításán.

Felhasznált irodalom:

Bencze Géza: Váci út, a magyar gépipar főutcája. Bp. 2006.

²⁸ A Zarzetzky-émlékek tulajdonosai Budapest XIII. kerületében egymástól csak néhány utcányira élnek, egymás számára azonban ismeretlenek

Hajnal arczképekkel és életrajzokkal díszített naptár az 1864. évre. Szerk. Sarkady István. Pest. 1863. 30–32.

Lósy – Schmidt Ede: A foszforos gyújtók – Rómer István és Irinyi János szerepe e gyújtók tökéletesítésében. In: *A Magyar Mérnök és Építészegylet Közlönye*. 1935.

Rayman János: A pécsi gyufagyártás története. In: *Iparosok és bányászok a Mecsekalján – Gazdaságtörténeti tanulmányok*. Pécs. 2008. 120–124.

Szakács Margit: Zarzetzky József pesti gyufagyárai. In: *Folia Archeologica* XII. Bp. 1960. 299–315.

Tóth Sándor: A faipar története. Bp. 1999. Gyufagyártás fejezet.

Az 1867-diki világtárlat – Párizs 1868–1869. Szerző nincs. Párizs. 1. kötet 5–14, 2. kötet 523–524.

Zombory Gusztáv: A Zarzetzky-féle gyufagyár Pesten. In: *Vasárnapi Újság*. 1863. 40.

Fővárosi Lapok. 1867. június 28.

Iparos Újság. 1929. 1. 29.

Weltausstellung 1867. <http://www.expo2000.de/expo2000/geschichte>

<http://commerce01.doshisha.ac.jp/statuten/statementengall.cgi?pg=31>

Full text of "Katalog der österreichischen Abtheilung"
http://www.archive.org/stream/katalogderoster00kkce/katalogderoster00kkce_djvu.txt

Munkám során felmerülő a szakirodalomban nem fellelhető adatok tárgyalásához ezúton köszönöm meg: Lackovics Zsuzsanna, Reitlinger Ildikó, Bozóky Sándor, Sukarski Kondrád és Ziegler Gábor segítségét.

A Párizsi Világkiállításon, 1867-ben bemutatott képet 400.000 gyufaszázból állították össze